

Nytt jordfästningsritual?

Det *fornkyrkliga* jordfästningsritualet hade en utpräglad triumfkaraktär. Efter vignings- och böneakten i sorgehuset drog processionen till kyrkan under jubelpsalmer, med deltagarna klädda i vita kläder och med palmkvistar och ljus i händerna. I kyrkan firades evkaristi med fridskyss även åt den döde – han var ju med i kretsen en sista gång som mässfirande. Sist skedde begravningsakten med gravvigningsceremonier, förböner och benediktioner.

Det *romerska* jordfästningsritualet kom (sedan läran om *skärselden* hade vunnit fast mark) att utformas mera i botens tecken. Visserligen bevarades de fyra huvudmomenten i akten som helhet: *likvigningen* i dödshuset (med antifoner och Requiem), *processionen* (nu med botpsalmer, framför allt ur dödsofficiet, och med deltagarna i svarta dräkter), *dödmässan* (utformad som requiemmässa, med absolution för den döde) och sist själva *begravningen* på kyrkogården (med antifonen *In paradisum*, gravvigningen med vigvatten och rökelse, mullkastningsceremonin, Benedictussång medan graven fylldes igen och sist *Ego sum resurrectio* med avslutande förböner). Den nuvarande romerska riten följer, något förenklad, i stort sett samma liturgiska schema.

Reformationen hade åtskilligt att in-

vända mot det som ingick i den romerska jordfästningsriten.

Läran om *skärselden* utdömdes som obiblisk (eller åtminstone inte tillräckligt biblisk), och därmed bortföll motiveringen för dödsvigilior och själamässor (Rietchel). *Smörjelsen* ansågs generellt som en tvivelaktig företeelse, och därför avskaffades smörjelseceremonin i dödshuset. Visserligen behöll Olaus Petri i HB 1529 termen ”vigning av lik”, men benämningen är borta redan i HB 1541, och HB 1557 synes avse att utmönstra även akten i sorgehuset. Denna möter dock åter i KO 1571 och har i förenklad form levt kvar in i vår tid. Eftersom reformationen var allmänt kritisk mot vigningar, framför allt sakvigningar, fann *gravvigningsceremonin* ingen plats i det reformatoriska ritualet. En annan ömtålig punkt var absolutionen för den döde. Jordfästningen ansågs inte kunna påverka den dödes situation. Därför utslöts *absolutionsmomentet* (Andrén). Över huvud fick jordfästningsakten en *inriktning på de efterlevande i stället för på den bortgångne*. Det som bibehölls av den romerska förlagan var klockringningen, processionen (ofta med processionskrucifix), en enkel jordfästningsceremoni i kyrkan med textläsning och griftetal (eller likpredikan), utformat som s. k. Standrede eller parentation eller också som Segensleiche (med enbart bö-

neinslag) och en avslutande enkel gravsättningsakt. (Rietschel). Inga *förböner* hölls för den döde, även om varken Luther eller Apologien i och för sig var helt avvisande till sådana och momentet bevisligen kunde förekomma i vissa äldre lutherska KOO (t. ex. Hessen och Braunschweig) och även möter i Olaus Petris jordfästningsbön 'Allsmäktige, barmhärtige och evige Gud'. Inom parentes sagt har sådana förböner senare funnit vägen in i åtskilliga lutherska jordfästningsagendor.

Vårt nuvarande jordfästningsritual kan i viss mån sägas bevara den traditionella strukturen.

Akten i sorgehuset var i farozonen under reformationsårhundradet men stadfästes i KO 1571. KL 1686 förbjöd den, men trots detta försvann den aldrig ur kyrkolivet. EB 1921 gav en enkel liturgisk form åt akten: Psalt. 103: 10–18, bön, färdepssalm, Fader vår och Välsignelsen (med votum). Motsvarande anvisningar återfinnas i HB 1942 under rubriken Andakt i sorgehuset. I många bygger denna del av jordfästningen alltså till det obligatoriska. Utan tvivel har en sådan personlig och intim ceremoni sitt själavårdande värde. Den borde rent av kunna finna ökad användning. Men detta förutsätter i så fall, att det nuvarande torftiga formuläret omarbetas och kompletteras, kanske med inslag från tidegärdens dödsofficium.

Akten på kyrkogården – alltså formen för själva begravningen – har en märkvärdigt svag rituell utformning enligt HB 1942. Det heter endast (kap. 9, avd. 3), att när gravsättning sker i samband med jordfästning (alltså vid s. k. jordbe-

gravning) må prästen vid graven kunna be någon lämplig bön, t. ex. en bland de vid jordfästningen icke brukade begravningsbönerna eller bön nr. 150 i Lilla bönboken och därtill läsa några för tillfället passande psalmverser. Motsvarande anvisningar ges för gravsättning utan samband med jordfästning (t. ex. då kistan skall gravsättas på annan ort eller då kremation ägt rum). Dessa allmänna anvisningar är givetvis helt otillräckliga. De innebär, att den kanske känsligaste delen av jordfästningsakten utlämnas åt den officierande prästens liturgiska uppfinningsrikedom eller brist på sådan. Klara anvisningar borde utarbetas för hur denna del av jordfästningen skall gestaltas, enklare och rikare, allt efter situationens krav.

Akten i kyrkan (gravkapellet) består i HB 1942 av dels ett *griftetal* (likpredikan torde numera aldrig förekomma) dels *den liturgiska jordfästningsakten* i övrigt.

Griftetalet var i äldre tid ett vidareförande av antikens laudatio funebris (Bichel, Lehrb. der Geschichte der römischen Literatur, s. 96, 360). Efterhand övergick den sidan av griftetalet i de s. k. personalierna. Dessa förekom i vårt land långt in på detta århundrade. Så till vida är de ännu inte försvunna, som griftetalet inte sällan – genom sin kasuella art – an knyter till den dödes person och livsgärning. Den homiletiska litteraturen har diskuterat, om en sådan personlig anknytning är tillåtlig eller inte. Trillhaas (Ev. Predigtlehre, s. 188 f.) vill principiellt skilja ut alla sådana anknytningar och menar att för de sörjande är ändå den döde tyngdpunkten i jordfästningsakten. Schreiner (Die Ver-

kündigung des Wortes Gottes, s. 292 f.) varnar å andra sidan för "ett budskap utan kärlek", d. v. s. en korrekt skriftutläggning, som inte tillräckligt personligt tar hänsyn till den döde och de sörjande. Alla homiletiker synas vara ense om att griftetalet inte bara får bli en kommentar till casus: då blir det endast den naturliga sorgen och den naturliga trösten, som kommer till tals, och bibelordet blir inte mer än en illustration (Fendt). Texten skall tillämpas på casus, på ett personligt och själavårdande sätt.

Hur förverkligas dessa principer i griftetalet?

En analys av Bertil Bexells samling av griftetal (1959) ger anledning till några reflexioner.

Till att börja med kan man konstatera, att kyrkoåret inte alltid visar sig vara en tillgång, när det gäller att utforma ett griftetal. Naturligtvis kan vissa kyrkoårstider ge en god anknytning, t. ex. nyår, fastan, påsk och Allhelgona. Men det verkar inte sällan konstlat och efemärt att söka bygga in griftetalet i kyrkoårs-situationen. Anknytningen till casus är generellt viktigare än kyrkoåret.

I den nämnda samlingen utgår inte alla griftetal från något bibelord. Detta kan möjligen accepteras, om bibelordet kommer in senare och griftetalet leder fram till detta, eller om man som utgångspunkt väljer en psalmstrof eller en bön med biblisk anknytning. Men i princip skall griftetalet lika väl som predikan behandla en bibeltext och vara textutläggande.

Psalmcitaten har en tendens att överflöda. Detta är i alla sammanhang ett homiletiskt oskick.

Personalier i den formen, att den dödes person och liv beröres, är inte ovanliga. Som vi nyss antytt kan man visserligen diskutera, om giftetalet bör ha en sådan personlig anknytning. Men många gånger skulle det verka fullständigt verklighetsfrämmande, om den anknytningen inte utfördes i griftetalet: den döde är så intensivt i allas minne och tankar, att griftetalet omöjligen kan låtsas, som om han inte låge där i kistan mitt i koret.

Den tematiska uppbyggnaden av griftetalen är i Bexells samling påfallande ovanlig, också i bidrag från västkusten. Detta kan bero på urvalsprincipen. Det kan också hänga samman med det förhållandet, att ett griftetal inte är någon homiletisk uppvisningssak utan snarare har – och väl också bör ha – karaktären av ett enkelt och personligt tilltal, där redan det lilla formatet anbefaller återhållsamhet i fråga om det konsthantverksmässiga.

Griftetalen i den nu granskade samlingen är korta, kanske rent av alltför korta. Man bör visserligen ha i minne, att ingen tackar prästen för ett långt griftetal. Men å andra sidan bör griftetalet vara så pass långt, att prästen hinner med att utlägga sitt textord och tillämpa detta på casus.

Dessvärre förefaller det, som om de stilistiska klichéerna skulle vara särskilt älskade i griftetalen. Om de någonstans är malplacerade, så är det just vid jordfästningen, där det nakna allvaret borde skala bort alla fraser och tvinga till realism och konkretion.

När det gäller innehållet, kan man konstatera, att vissa motivgrupper ofta förekommer: livets korthet, dödens ofrån-

komlighet, lidandet och dödens gåta, skilsmässans bitterhet, Guds outransksakliga vägar. En annan motivkrets är: Jesu död och uppståndelse, trons trygghet, vilan i Guds händer, uppståndelsens futurum, återseendets glädje, evighetens ljus och ro för den fromme. Ett vanligt uttryck är: 'Vi överlämna denna själ åt Guds barmhärtighet.' Bön för den bortgångne förekommer. Någon gång snuddar man nog vid en moralistisk syn. Ett av bidragen förefaller att identifiera de frommas död med uppståndelsens ingång i den eviga saligheten: den kortslutningen är nog ännu vanligare i verkligheten. En och annan kan inte fritagas från att ta det väl lätt med den dödes nådastånd. Det verkar, som om döden vore i och för sig kvalificerande. Domen berörs av en enda predikant, den dubbla utgången av ingen.

Trots dessa kritiska randanmärkningar kan man som en sammanfattning säga, att de undersökta griftetalen ändå godtagbart tolkar och tillämpar det bibliska materialet och att de inte alltför påfallande avviker från vedertagna homiletiska regler för hur ett griftetal rimligen bör vara beskaffat.

Jordfästningsritualet i IIB 1942 har följande motivkretsar:

1. *Livets korthet, dödens närhet*: Gud har förelagt människan, att hon måste dö och åter varda jord (bön I). Jordfästningsformeln: Av jord är du kommen . . . Begravningsmässan säger, att Gud "för syndens skull låter människan dö och varda jord igen".

2. *Jesu död och uppståndelse*: Gud har lagt döden på sin enfödde Son (bön I) och genom hans död förvandlat vår

död. Jesus är dödad för våra synders skull och uppväckt för vår rättfärdiggörelses skull (begravningsmässan). Hans kors är vårt hopp, vår seger och vår salighet (bön II). Genom sin begravning har Jesus helgat våra gravar till vilokamrar (bön v. likpredikan).

3. *Vår uppståndelse*: "Jesus Kristus, vår Frälsare, skall uppväcka dig på den yttersta dagen". Jag vet, att min Förlossare lever (begravningsmässan). Låt oss på den yttersta dagen uppstå till evigt liv (bön I). Giv oss en fröjdefull uppståndelse (bön III).

4. Några *kasuella motiv*: Guds outgrundlighet (outgrundliga äro dina domar, bön I); "böja oss för ditt allvisa råd" (bön I, III); förbön för de sörjande (bön II); tacksägelse för den döde (bön III); etisk appell (vandra efter din heliga vilja, bön I; med villig håg tjäna dig, bön II; deras gärningar följa dem efter, begravningsmässan).

Allmänt kan man väl säga, att det nuvarande jordfästningsritualet har sina förtjänster, innehållsligt sett. Genom de alternativa bönerna och möjligheterna att genom valet av bibelord och psalmer komplettera och nyansera ger ritualet rätt stora möjligheter, om de utnyttjas.

Å andra sidan har kritik riktats mot ritualets dogmatiska innehåll, senast av biskop Gustaf Aulén, som vid en konferens i Sigtuna hösten 1967 (enligt referat i Sv. Dagbladet den 13/9) bl. a. sade, att ritualets gudsbild är grym, obiblisk och obarmhärtig¹. Han kritiserade (enligt re-

¹ Sedan detta skrevs har biskop Aulén publicerat en artikel om dessa frågor i Sv. D. 19/11 1967.

feratet), att korset ensidigt dominerar jordfästningsritualet, medan Jesu uppståndelse träder i bakgrunden: den nämns bara i begravningsmässan, som inte är en obligatorisk del, och i vissa bibelord, som kan råka att bli förbigångna. Man vill gärna instämma i dessa synpunkter. Säkerligen skulle ritualet behöva en starkare påskton och förmedla en objektiv hänvisning inte bara till Kristi kors utan också till hans uppståndelse.

Vidare vänder sig biskop Aulén mot två formuleringar i bön III: "bevara oss från att klandra ditt allvisa råd" och "dem som du från detta livets obeständighet har hämtat hem till din himmelska glädje". I det förra fallet erinrar biskop Aulén om Bibelns syn på döden som ett straff för synden, i det senare framhåller han, att döden så till vida inte är en "övergång till livet", som döden är total. Gentemot dessa synpunkter kan sägas, att döden som syndens lön också är ett uttryck för Guds allvisa råd, helst som Gud inte har låtit det stanna vid det negativa utan "lagt döden på sin enfödde Son" och så genom hans död förvandlat vår död (bön I). Vad gäller den senare synpunkten (den totala döden) kan genmälas, att det bibliska materialet är möjligt att tolka i även en annan riktning. Den som dör i tro, har övergått från döden till livet, vittnar Joh., och Gamla testamentet bekänner om Gud, att han är 'en Gud för levande och icke för döda, ty för honom leva alla.' Det förefaller vara den senare tolkningen, som ligger till grund för formuleringen i bön III, som alltså inte utan vidare kan förklaras som obiblisk. Dessutom står denna for-

mulering i god överensstämmelse med kyrkans officiella läroförklaring i 1878 års katekesutveckling (st. 162).

Slutligen finner biskop Aulén jordfästningsformelns uttryck "det förgängliga stoftet av den hädangångne" alltför operosonligt och önskar i stället formuleringen "den bortgångne brodern", i enlighet med Olaus Petris HB 1529. En sådan ändring förefaller tänkvärd. Men om den delen av formeln ändras, bör nog också de inledande orden "I Guds, den nåderikes och barmhärtiges namn" utbytas mot en trinitetsformel. Den nuvarande ordalydelsen har ju ingen lång hävd utan är en nyskapelse av HB 1942 och en föga övertygande sådan, framför allt genom sin något mohammedanska klang.

Hur bör ett nytt jordfästningsritual se ut?

A. I princip kunde man väl tänka sig en ordning, som började med en *utfärdsbön* i sorgehuset, fortsatte med en *requiemmässa* i kyrkan (med särskild jordfästningsprefation och en avslutande *commendatio*, och där ritualet inte enbart syftade till att vara de efterlevande till uppbyggelse och tröst utan också mera direkt toge sikte på "den döde brodern"), och slutade med en *liturgisk avskedsceremoni* vid graven. Ett så utformat jordfästningsritual skulle inte i och för sig behöva innehålla några oevangeliska drag. Det bygger tvärtom på den evangeliska uppståndelsetron, vissheten om det eviga livets verklighet och tron på den levande Guden för de levande.

Man kan mot en ordning av nu skisserad typ invända, att det inte förefaller så lyckat att kalkera ett jordfästningsritual på mässliturgin. För den romerska

kyrkan ställer det sig annorlunda: mäss-offerteologien gör det där naturligt, att mässan blir det dominerande ritualet och vigningshandlingar etc. dras in i mäss-offrets närhet. I den svenska kyrkan är en sådan motivering främmande. Därför synes en större differentiering av de liturgiska formulären både möjlig och önskvärd.

Till detta kommer, att ett jordfästningsritual av mässtyp förmodligen skulle verka besynnerligt för flertalet begravningsgäster (liksom brudvigsel i form av brudmessa för bröllopgästerna i gemen). Det skulle vara orealistiskt att se ett sådant jordfästningsritual annat än som ett rikare alternativ, som kunde komma till användning i de fall, där en kyrkokristen människa jordfästes och de anhöriga önskar att i mässans form ge uttryck åt sin tro på det eviga liv, som griper över tidens och dödens gränser.

B. I övriga fall får man tänka sig ett *jordfästningsritual, som i huvudsak anknuter till nuvarande ordning.*

Man skulle med den utgångspunkten kanske kunna gestalta en reviderad ordning för jordfästning ungefär på följande sätt:

1. Kort inledande *griftetal* (som kan utgå men i regel inte bör göra det: ordet vid båren har en viktig själavårdande funktion).

2. *Jordfästningsbön*, utformad i stil med nuvarande bön III, med ett par alternativ.

3. *Jordfästningsformeln*: "I Guds, Faderns och Sonens och den helige Andes namn viga vi nu denne bortgångne bro-

der (denna bortgångna syster) till grifftero".

4. *Bibelord*, uppställda i färdiga alternativa serier och samtliga utförda så, att uppståndelsemotivet kommer klarare till uttryck.

5. Några få valda *psalmstrofer*. Det nuvarande urvalet bör gallras hårt.

6. *Fader Vår*.

7. I stället för "begravningsmässan" (som textligt är försvarlig men musikaliskt underhållig) antingen en litanian eller ett urval av de medeltida threnodierna (som återfinnas t. ex. i Liber cantus upsaliensis och wexionensis).

8. *Välsignelsen*.

9. Efter kransnedläggning och avskedstagande (antingen detta sker i kyrkan/kapellet eller ute vid graven) en *slutönskan*, t. ex. av denna lydelse: "Giv honom (henne), o Herre, din frid och låt ditt ljus lysa honom (henne) för evigt". Därtill kan fogas en psalmstrof, förslagsvis ps. 400:11 (Sist, min Gud) och den apostoliska slutönskan samt orden: Gån i Herrens frid!

En sådan kort avslutande böneakt torde normalt vara tillräcklig som rituell ram kring aktens avslutning, antingen det gäller en jordbegravning eller en jordfästning med kremation.

Man kan också tänka sig en liturgiskt rikare avslutningsakt, som i så fall kunde anslutas till dödsufficiets ordning i förkortad form.

Vid gravsättning (urnnedsättning) efter kremation behövs en utförligare andaktsform, som inte bör upprepa eller

kopiera jordfästningsritualet utan snarare kan byggas på dödsofficiet.

C. I det föregående har då och då skymtat en hänvisning till *dödsofficiet* (i Den svenska tidegården benämmt De dödas minne).

I själva verket torde detta officium erbjuda en tredje möjlighet till förnyelse av jordfästningsritualet. Vid sidan av ett modifierat jordfästningsritual av i huvudsak nuvarande typ (och alternativt jordfästning i mässform) kunde man överväga att utarbeta ett helt nytt ritual, baserat på dödsofficiet.

Det förefaller i så fall, som om matutinen av flera skäl inte vore tänkbar som utgångspunkt utan att man snarare finge utgå från laudes, vesper eller completorium.

Om man som ett experiment tänker sig *jordfästningen i form av dödsofficiets completorium*, så skulle akten inledas direkt med ps. 121 Jag lyfter mina ögon upp till bergen, med ant. Alla Herrens

vägar (eller alternativt ps. 39). Griftetalet kunde få sin plats i anslutning till textläsningen, följd av jordfästningsformeln. Efter denna kommer så responsoriet I dina händer, Herre Gud, befaller jag nu min ande, som ju intet annat är än en commendatio animae och som ger en god övergång till hymnen Tätt intill korset (som väl kunde förses med alternativ, förslagsvis ur påskens officium) med avslutande versiklar Bevara mig såsom en ögonsten — beskärma mig under dina vingars skugga. Så följer Nunc dimittis, som ju har en fin anknytning till akten som helhet, och sist de avslutande preces, som dock behövde bearbetas och kompletteras.

Ritualet kunde utföras i såväl sjungen som växelläst form.

Frågan är, om inte denna väg till en förnyelse av jordfästningsritualet är den mest gångbara.

Pehr Edwall